

PAPP LÁSZLÓ\*

## A rendes bírósági szervezet változásai Magyarországon 1849–1861 között

Az áprilisi törvénycsomag a magyar történeti alkotmány egyik legjelentősebb módosítását jelentette, amely lehetővé tette hazánkban a rendi államszervezet lebontását és a polgári állam kiépítését. A rohammunkában elkészült törvénycsomag azonban csak a polgári állam alapjait rakta le, s a valódi építő munka a következő törvényhozásokra várt. A szabadságharc bukásával Magyarország az osztrák részről oly sokat hangoztatott „*Verwirkungstheorie*” alapján elvesztette jogát az alkotmányosságra.<sup>1</sup> Mindez nemcsak az áprilisi törvények vívmányait, hanem az ország önállóságát is érintette, amelynek köszönhetően rövid időre a magyar államiság megszűnt, és kezdetét vette a neoabszolutizmus kifejezéssel illetett önkényuralmi korszak.

A magyar alkotmányosság alapján vitán felüli, a korszak közjogi rendelkezéseinek alkotmányellenessége, ugyanúgy ahogyan az a tény is, hogy az áprilisi törvények hatályaon kívül helyezésétől függetlenül, az azokban foglalt és a polgári átalakulást előmozdító egyes rendelkezések e korszakban kerültek foganatosításra. Mindez hozzájárul az 1849–1867 közötti periódus sajátos megítéléséhez, amely szerint a legteljesebb politikai elnyomás mellett valósultak meg a polgári átalakulás alapfeltételei.<sup>2</sup> E tanulmány célja a korszakban az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadásáig, a bírósági szervezetet érintő azon rendelkezések ismertetése, amelyek hozzájárultak a rendi igazságszolgáltatás felszámolásához, és melyek, ha ugródeszkát nem is, de mindenképp könnyebbé tették a dualizmusban megszületendő bírósági szervezeti törvényekhez.<sup>3</sup>

### I.

Az áprilisi törvények alapvetően az igazságszolgáltatás szervezetét nem érintették és nem is érinthették. A közel két hetes jogalkotási idő ugyanis kevésnek bizonyult a szétaprózódott és átláthatatlan rendi bírósági szerkezet felszámolásához, ezért az 1848:3. tc.

\* egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Jogtörténeti Tanszék

<sup>1</sup> ADAOMOVICH, LUDWIK K. – FUNK, BREND – CHRISTIAN – HOLZINGER, GERHART: *Österreichisches Staatsrecht*. Springer Wien New York, Wien, 1997. 64. p.; HÖBELT, LOTHAR: *Franz Joseph I. Der Kaiser und Sein Reich eine Politische Geschichte*. Wien: Böhlau, 2009. 9–10. pp.

<sup>2</sup> A korszak köztörténeti sajátosságairól lásd bővebben: SOMOGYI ÉVA: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Gondolat, Budapest, 1981.

<sup>3</sup> Az időbeli lehatárolás oka a területi korláton túl az is, hogy az ITSZ döntően a rendi bírósági szervezetet állította vissza, így azzal önállóan egy külön tanulmányban kívánok foglalkozni.

kimondta, hogy a „*törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállásukban, s a törvény további rendeleteig eddigi szerkezetükben fentartandók.*”<sup>4</sup> Mindez a rendi szervezet fenntartását jelentette két megszorítással. *Egyrészt* az 1848:11. tc. eltörölte az úri-széket, *másrészt* az 1848:18. tc. a sajtóvétségek elbírálására esküdszéket rendelt felállítani. E két rendelkezést leszámítva az igazságszolgáltatás rendi jellege változatlan maradt, amely jelleg kétszeresen is érvényesült. *Egyrészt* a rendi eljárásban az egyes rendekhez illetve renden kívüliekre más-más típusú eljárás vonatkozott, *másrészt* a bírósági szervezet rendi alapon tagolt volt. Az előbbi esetén a rendi jelleg a peres eljárásban testesült meg, míg utóbbi esetén magában a bírósági szervezetben. Mindezekből következik, hogy az igazságszolgáltatás rendi jellegétől való megfosztása csak akkor valósulhatott meg, ha a bírósági szervezet mellett az eljárásra vonatkozó rendelkezések is átalakításra kerülnek. A továbbiakban a perjogi rendelkezéseket figyelmen kívül hagyva kizárólag az első elemmel, azaz a szervezeti kérdéssel foglalkozom.

1848. december 12-én Ferenc József osztrák császárrá koronázásával teljesen új irányt vett az osztrák alkotmányozás. A fiatal uralkodó arra hivatkozva, hogy a Birodalmi Gyűlés nem képviseli az egész Osztrák Császárságot, „saját vállára helyezte” az alapnorma megalkotásának felelősségét. Ennek eredményeként született meg 1849. március 4-én az olmützi alkotmány. E dokumentum alkotmányként megítélése legfeljebb a köznap szóhasználatban érvényesülhet, hiszen megalkotását tekintve minden alkotmányos szabályt megszegve az uralkodó saját maga szövegezte és alkotta meg, melynek okán joggal akaszthatjuk rá az „oktrojált” jelzőt. A norma szakítva a korábbi közjogi felfogással hazánk önállóságát felszámolta és az örökös tartományok szintjére süllyesztette.<sup>5</sup> Azonban látni kell, hogy a dokumentum nemcsak Magyarországra nézve volt hátrányos, hanem az 1848-as forradalom osztrák eredményeit is annulálta, hiszen Ausztria is visszatért az abszolutisztikus hatalomgyakorláshoz. A forradalmak által kivívott népképviselési elv teljesen eltűnt és ismét a monarchikus legitimitás került előtérbe. Ezen túl az uralkodó elsődlegessége érvényesült a törvényhozás és végrehajtás terén is, amely romba döntötte a hatalommegosztás pusztá ötletét is. A Birodalom számára készült alkotmányban szinte minden birodalmi ügynek minősült, kivéve azt, amit kifejezetten tartományi hatáskörnek minősített.<sup>6</sup> Ebben a megközelítésben tehát az igazságszolgáltatás is birodalmi ügynek minősült, amelyet az egész Birodalom számára egységesen, tartományi önállóságot mellőzve kellett szabályozni.

<sup>4</sup> A független, felelős magyar ministerium felállításáról szóló 1848:3. tc. 27. §-a

<sup>5</sup> A szabadságharc bukása után mindez azt jelentette, hogy valamennyi magyar szerv működése felfüggesztésre került, s ettől kezdve nem működött önálló magyar törvényhozás, igazságszolgáltatás, de még a köz-igazgatás központi és helyi szervei sem.

<sup>6</sup> Ez olmützi alkotmány 35. §-a alapján „*Tartományi ügyeknek jelentetnek ki:*

*I. minden intézkedések, tekintve 1. a tartományi földművelést, 2. a tartományi erővel létrehozandó középítkezéseket, 3. a tartomány jótékony intézeteit, 4. a tartomány költségvetési tervét és számadását, a) mind a tartományi érték kezeléséből eredő bevételek, a tartományi célokról adóztatás és a tartományi hitel használata, mind b) a tartományi rendes és rendkívüli kiadásokra nézve.*

*II. A részletesb rendeletek a birodalmi törvények határain belül: 1. községi ügyek; 2. az egyház és iskola-ügyek; 3. az előfogatszolgáltatás és a hadsereg élelmezése és szállásozása tárgyában; végre*

*III. azon tárgyak iránti intézkedések, melyek birodalmi törvények által a tartományi hatalom hatáskörébe utasítottak.*”

Az olmützi alkotmány mindezekből adódóan a Birodalom egészére állapított meg alapelveket az igazságszolgáltatás vonatkozásában. Annak ellenére, hogy maga a dokumentum az „alkotmányosság látszatát is kerülte”, a bírósági szervezetre vonatkozóan haladó elveket találunk, hiszen a magyar igazságszolgáltatás tekintetében először merült fel a közigazgatás és a bírói hatalmi ág elválasztása. Az alkotmány 102. §-a értelmében az „Igazságszolgáltatás és közigazgatás elválnak, és egymástól függetlenek lesznek.”, majd ennek biztosítékaként a modern polgári berendezkedésre jellemző garanciát, azaz a bírák elmozdíthatatlanságát is kimondja.<sup>7</sup> Az igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezések az oktrojált norma többi részével összevetve nyilvánvalóvá válik az az elmentmondás, amely a dokumentum keletkezéstörténete körül megfigyelhető.<sup>8</sup> Az alkotmány ugyanis egyértelműen a korábbi alkotmányosság felszámolására, és minden addig tett engedmény visszavonására irányul, s egyúttal visszatérés az 1790 előtti abszolutisztikus kormányzáshoz. Ugyanakkor a hivatkozott §§-ok is előrevetítik azt az igényt, amely egyébként az egész neoabszolutizmusra jellemző volt, nevezetesen a polgári átalakulás előmozdítását. Ebből adódóan paradox módon az olmützi alkotmány volt az első dokumentum, mely a hatalommegosztást, és vele együtt a bírói függetlenséget, illetve annak garanciáit először említette, amely néhány évtizeddel később annak a jogállamiságnak lett az egyik alapvető garanciája, amelyet az oktrojált norma minden tekintetben fel szeretett volna számolni.

A dokumentum további sajátosságai között említhető annak utóélete. Ugyanis a rendelkezések döntő többsége, így a Birodalmi Gyűlésre vonatkozóak sem valósultak meg. Márpedig a Birodalmi Gyűlés lett volna jogosult a birodalmi ügyekben, így az igazságszolgáltatásban is dönten, amelynek hiánya a dokumentum 120. §-a értelmében azt eredményezte, hogy az uralkodó átmenetileg rendeleti úton szabályozhatta a birodalmi ügyeket. Mindez az igazságszolgáltatásra nézve azt jelentette, hogy annak részleteit az uralkodó 1849. november 16-án pátenst útján szabályozhatta. A norma „Ideiglenes bírósági szervezet és perrendtartás” – továbbiakban Rendtartás – címen vonult be a korszak közjogába.<sup>9</sup>

## II.

A Rendtartás, és a tényleges bírósági szervezet ismertetése előtt érdemes kitérni azokra az elvekre, amelyek az új bírósági struktúra kialakítására hatottak. A rendi korszakból örökölt átláthatatlan bírósági rendszert a neoabszolutizmus időszaka racionalizálta, amely során a következő szervezőelvek érvényesültek.

Egyrészt a bíróságok szervezésénél, azonos illetékesség kialakítására kellett törekedni. Másrészt figyelembe kellett venni, hogy a bíróság csak igazságszolgáltatással,

<sup>7</sup> Olmützi Alkotmány 101. §-a értelmében: „Az álladalom által kinevezett bármely bírói végképi behelyezése után bírói ítéleten kívül nem szabad hivatalából ideiglenesen elmozdítani vagy elbocsátani, sem saját kérelme nélkül más szolgálati helyre áthelyezni, vagy nyugalmazni.”

<sup>8</sup> Ezeket az okokat Szita János egyenesen az olmützi alkotmány visszavonására okot adó körülményekként tárgyalja. SZITA JÁNOS: *Magyar Közigazgatás Területi Rendezése a Bach-Korszakban és az 1849. Marcuis 4-i Osztrák Alkotmány, Jegtörténeti Tanulmányok*. Vol. 5, 1981. 334. p.

<sup>9</sup> A dokumentum közzétéve: *Magyarország törvény- és kormánylap*, Buda, 1850. 1–8. pp.

vagy egyéb igazgatási teendőkkel is foglalkozik-e. Ha a bíró igazgatási feladatokkal nincs terhelve, hatékonyabban és gyorsabban tud az ítélkezésre koncentrálni.<sup>10</sup> Ebből adódóan az elsőfokú bíróságok szervezésénél alapelvei szinten vetődött fel a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztása, amely ebben a kontextusban nem a jogállamiságból folyó követelményként, hanem egyszerű szervezéstechnikai kérdésként vetődött fel. *Harmadrészt*, az elsőfokú bíróságok szervezésénél a laikus elem részvételét is értékelni kellett. A 19. század első felében az angolszász államokban az esküdtszéki rendszer már hosszú múlttal rendelkezett. Angol minta alapján Európa több államában a 17-18. században – de csak büntetőügyekben – fokozatosan jelent meg az esküdtszéki rendszer, azonban a kontinentális jogban soha nem bírt akkora jelentőséggel, mint az angol igazságszolgáltatásban. A laikus elem részvétele, a centralizált birodalmi struktúra kiépítését nem szolgálta, így a korszakban az elsőfokú bíróságok szervezésénél szóba sem kerülhetett. *Negyedrészt*, egységes bírósági szervezetet kellett kialakítani, amely a rendkívüli bíróságok felszámolását jelentette. A megtorlás éveit követően a statáriális ítélkezést semmi sem indokolta, így azt fenntartani nem volt szükséges. A bírósági szervezet egységessége, valójában azt az igényt fejezte ki, hogy a különböző szinten szerveződő bíróságok láncolata olyan hierarchikus egységet alkosson, amelyben az ítélkezés koordinálása és a rendszer igazgatása egy csúcsszervben összpontosult. Mindez a modern bírósági hierarchia kiépítésére irányult, azonban még nem jelentette az igazságszolgáltatás szervezeti elválasztását, és az önálló igazgatás kialakítását. A bírósági szervezet egységességének az elve azon túl, hogy átláthatóbbá tette az egyes szinteket, valójában a rendkívüli bíróságok felszámolása által a törvény előtti egyenlőség szervezeti kivételéseként értelmezhető. Látni kell azonban, hogy az elv nem azonos a rendes bírósági rendszerrel, hiszen mindebből a különbíróságok eltörlése nem következett. A tárgyalta korszakban – sőt, a legtöbb államban napjainkig – elfogadott elv, hogy bizonyos speciális tárgykörök alapján lehet létjogosultsága a különbíráskodásnak, amennyiben az a legfelső szinten kapcsolódik a rendes bírósági szervezethez. Ebből adódóan a váltótörvényszékek, és az úrbéri bíróságok felállítását illetve fenntartását ez az elv nem gátolta. *Ötödrészt*, a bíróságok szervezete állandóságot, hosszú távú kiszámíthatóságot kellett, hogy sugalljon, amely lehetővé tette a folyamatos ítélkezést. Mindez a szervezeti struktúra statikus jellegében mutatkozik meg, amely egy modern jogállamban egyenlő a szervezet és hatáskörök törvényi szabályozásával. A neoabszolutizmusban mindez nem érvényesülhetett, azonban az egységes szabályozás iránti igény jelen volt, hiszen az igazságszolgáltatás szervezetét érintő kérdések rendre a legfelsőbb szinten kerültek szabályozásra.

Az említett elvek érvényesülése mellett a legnagyobb problémát az elsőfokú bíróságok megszervezése okozta, hiszen a rendi igazságszolgáltatásunk e tekintetben volt a legtagoltabb. Az elsőfokú bíróságok szervezésénél általánosan elfogadott elv, hogy a jogvitát elbíróó szervet a jogvita keletkezéséhez a lehető legközelebb kell megszervezni, hogy a bírói utat minden nehézség nélkül igénybe vehesse az egyén. Ebből adódóan a legalacsonyabb szintre kellett az elsőfokú hatásköröket telepíteni, amelynek korlátja a költséghatékonyság volt, hiszen nem várható el, hogy az állam településenként bíróságot tartson fent. A törvény előtti egyenlőség elvének figyelembevételével tehát a lakos-

<sup>10</sup> SZOKOLAY ISTVÁN: *A bírósági rendszer fő elvei a polgári perben*. Törvénykezési Tár 1855/1. sz., 520. p.

ságszám alapján kellett kijelölni az elsőfokú bíróságok illetékességét. Mindez azt jelentette, hogy a korábbi megyei szerkezet alapján megyénként minimum 4-5 általános hatáskörű elsőfokú bíróságot kellett volna szervezni, amely minden elsőfokú hatáskört elláthatott. Ez olyan szétaprózódott bírósági struktúrát hozott volna létre, amely a rendi szervezet átláthatatlanságától csak minimálisan különbözött volna, és a költséghatékonyság szempontjából sem lett volna célszerű.

A korszak ezt az ellentmondást egy új elv meghonosításával, az egyesbíráskodás bevezetésével oldottak meg. A tradicionális magyar bíróságok társas bíráskodást folytattak, s szinte egyetlen olyan rendi bíróságot sem ismerünk, amely egyesbíróként járt volna el. A 19. század első felében a társasbíráskodás mellett két alapvető érv hozható fel. *Egyrészt* a tanácsai formáció megalapozottabb ítéletet tudott hozni. Mindez a tárgyalat korszakban hatványozottabban érvényesült, hiszen kodifikált jog hiányában a szokásjog értelmezése és alkalmazása nagyobb biztonságban történhetett társas ítélezés keretében. Az osztrák jogszabályok hazai bevezetése ezen csak látszólag változtatott, hiszen amíg korábban a szokásjogi norma értelmezése és tartalmának feltárása jelentett kihívást, addig az 1850-es évektől az idegen jogszabály hazai keretek között való értelmezésével kellett a bírónak megbirkózniuk, amely szintén nagyobb biztonsággal történhetett bírói tanácsban. *Másrészt* a testületi szellem a részrehajlásnak kisebb teret engedett, s ezáltal a testületi ítélettel szemben nagyobb a társadalmi elfogadottság is. A társasítélkezéssel szemben az egyesbíráskodás jóval olcsóbb volt, s ezáltal közelebb lehetett telepíteni a peres felekhez. Mindebből következik, hogy az ideális elsőfokú ítélezésben a két formáció kombináltan jelentkezik, azaz egyesbíráóságokat a felekhez közel, és csekély jelentőségű ügyekben kell telepíteni, amelyek nagy számban fordulnak elő. Míg a bonyolultabb ügyeket társasbíráóság elé kellett utalni, amely tanácsban döntött.

Ebből adódóan a 19. század első felében Európa államai – igaz sajátos módon – alkalmazták az egyesbíráskodást. Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Hollandiában és Svájcban elsőfokon is társasbíráóság járt el, de ugyanazon szinten a kis pertárgyértékű ügyeket egyesbíró elé utalták. Ezen túl Franciaországban békebírákat is alkalmaztak, míg Angliában 1846-tól az esküdteket mellőző County Court bírálta el a kisebb pertárgyértékű polgári pereket. Ebből adódóan akkor, amikor Ferenc József az egész birodalomra kiterjedő egységes és modernizált szervezetrendszert akart létrehozni, nyilvánvalóvá vált, hogy olyan szervezetrendszer nem működtethető, amelyben minden elsőfokú hatáskör a hierarchia legalsó szintjén álló bíróságot illeti meg.

Az eddig ismertetett elvekből következik, hogy az általános hatáskörű elsőfokú, és tanácsban ítélező bíróság alatt, szintén kell egy elsőfokú, a nagy ügyterhet jelentő, ám csekély súlyú ügyekkel foglalkozó bíróság. Ez utóbbi képezheti tehát az igazságszolgáltatás legalsó szintjét.

### III.

A fentebb említett elvek figyelembevételével, ám mégis a korszakra jellemző centralizáció jegyében a Rendtartás teljes mértékben szakított a korábbi szervezeti szabályokkal, és a Birodalom egészére nézve egy négy szintű bírósági rendszert rendelt kiépíteni. Elsőfokon három fórum járhatott el. *Egyrészt* a járásbíráóság, (*Bezirksgerichte*) amelynek megszervezése végett az ország kerületeit járásokra osztották. A járásbíráóság sza-

kítva az eddigi gyakorlattal egyesbíróság volt, méghozzá úgy, hogy minden járásban egy bírót lehetett kinevezni, aki mellé kellő számú segéd- és kezelőszemélyzet tartozott. A bíróság szervezetéből adódóan csekélyebb jelentőségű polgári és inkább kihágási jellegűnek mutakozó büntető ügyekben járt el.<sup>11</sup> Polgári ügyekben a járásbíróság járt el 500 pengő forintot el nem érő adóssági perekben<sup>12</sup>, haszonbérleti jogvitákban, birtokvédelemben, a korábbi vásári bíróságok hatáskörébe tartozó ügyekben<sup>13</sup>, sommás eljárás alá vont csődügyekben.<sup>14</sup> Az Észak- és Dél- Bihar Megyei cs. kir. Törvényszék illetékessége alá tartozó járásbíróságok fennmaradt peranyagaiból megállapítható, hogy a szélesnek tűnő hatásköri meghatározás valójában a legegyszerűbb adóssági<sup>15</sup>, egyebekben pedig általában a sommás eljárásokat foglalta magában. Mindezeket túl a pátens<sup>16</sup> a járásbíróságok hatáskörébe utalta a telekkönyvi és un. betáblázási ügyeket is.<sup>17</sup>

Másrészt a pátens a járásbíróság mellett elsőfokú bíróságként állította a fel az *un. járási társasbíróságokat* (*Bezirkskolleiaegerichte*),<sup>18</sup> amelyeket később un. I. osztályú járásbíróságként neveztek meg. Az elnevezésből adódóan e szervben már társas ítélkezés folyt, amelyet azonban a járásbírószágtól eltérően nem járásonként, hanem több járás felett szerveztek meg. A minimum háromtagú bírói tanácsot is ezen járásokból delegálták, akik kizárólag „nagyobb tévtettek”, azaz olyan bűncselekmények esetén jártak el, melyeket nem utaltak haditörvényszék elé.

Harmadrészt elsőfokú bíróságként működtek a *megyei törvényszékek*, melyeket általában a korábbi sedria székhelyén szerveztek meg, de nem minden esetben követték azok illetékességét. A törvényszék, mint elsőfokú bíróság minden olyan polgári perben eljár, amelyeket kifejezetten nem utaltak járásbíróság elé. Magánjogi vitákban a hatásköre azonban jóval meghaladta a korábbi sedria hatáskörét, hiszen a Rendtartás felszámolta a korábbi rendi vagy területi kiváltság alapján működő bíróságokat. Mindez legszembetűnőbben az egyházi bíróságok kapcsán figyelhető meg, hiszen a pátens értelmében a végrendeletek alakiságával összefüggő keresetek vagy házassági perek egy része is világi bírósághoz került.<sup>19</sup> Ezen kívül a törvényszék kereskedelmi bíróságként is funkcionált, mely a korábbi váltótörvényszéki rendszer eltörléséből<sup>20</sup> adódóan a váltó-

<sup>11</sup> A járásbíróság hatáskörét a pátens 9. §-a szabályozta

<sup>12</sup> Ugyanílyen értékű ingó dolog kiadása iránti követelések is idetartoztak.

<sup>13</sup> A vásári bíróságok hatásköréről az 1836:18. tc. rendelkezett.

<sup>14</sup> 1844:7. tc. 2. §-ában foglalt esetben előírt sommás eljárást kell érteni.

<sup>15</sup> Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban MNL) Hajdú- Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban HBML) Megyei törvényhatóságok és thj városok (továbbiakban IV/B) Dél- Bihar Megyei Cs. kir. Törvényszék iratai (továbbiakban 155/a) 1. doboz 1009/1851.

<sup>16</sup> A járásbíróságoknál vezetendő telekkönyvek részletes szabályait az 1850. január 14. napján kelt I. számú ideiglenes rendelet szabályozta. Magyarokoronaországot illető országos törvény- és kormánylap, Buda, 1850. 8–14. pp.

<sup>17</sup> Ebből adódóan a járás illetékességébe tartozó minden fekvő jószágot regisztrálni kellett úgy, hogy ha a járás területén olyan város volt, mely korábban betáblázási könyvet vezetett akkor a bíróságnak azt kellett folytatnia.

<sup>18</sup> BRAUNDER, WILHELM: (fordította: Kajtár István) *Osztárak alkotmánytörténet napjainkig*. JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 1994. 154. p.

<sup>19</sup> Ezt követően csak a házassági kötelék érvényessége, illetve annak felbontása tartozott egyházi hatáskörbe, melyből adódóan a vagyoni jogi kérdések minden tekintetben világi bíróság elé kerültek. Meg kell jegyezni azonban, hogy már a rendi korban is világi bíróság döntött azokban a házassági vagyoni jogi perekben is, amelyek nemesi birtokot érintettek.

<sup>20</sup> A pátens egyedül Pesten engedte meg a külön kereskedelmi törvényszék létesítését.

perek törvényszék általi elbírálását is jelentette.<sup>21</sup> Büntetőügyekben is hasonló hatásköri elrendezés tapasztalható, mivel a Rendtartás a törvényszéket jelölte meg elsőfokú általános hatáskörű büntetőbíróvásként. A törvényszékek büntetőhatáskörét az 1850. január 14. kelt II. számú ideiglenes rendelet<sup>22</sup> részletezte, mely összesen 21 büntető tényállást rendelt a bíróság elsőfokú hatáskörébe.<sup>23</sup>

Másodfokú bíróságként a pátens a *megyei törvényszékeket* illetve a *kerületi főtörvényszékeket* jelölte meg. A megyei törvényszékek jártak el fellebbviteli fórumként az illetékességükbe tartozó járásbíróságok elsőfokú ügyeiben, míg ugyanezt a funkciót töltötte be a kerületi főtörvényszék a megyei törvényszék elsőfokú pereit illetően. Az elsőfokú hatáskörök megosztása a különböző fórumok között szervezeti szempontból nem idegen megoldás. Már a rendi korban is ismert volt pl. magánjogi perekben a Kerületi Tábla és a sedria közötti hatáskörmegosztás, azonban mindez a fellebbvitel során nem minden esetben érvényesült. A rendi korban a nemesek magánjogi pereit az említett két bíróság előtt indultak<sup>24</sup>, míg a fellebbviteli fórum mindentől függetlenül rendre a Királyi Tábla volt.<sup>25</sup> Ebből adódóan az elsőfokú hatáskörök megosztása a különböző bíróságok között – mégha rendi alapon is – nem volt ismeretlen, azonban mindez a fellebbvitel során a bírósági szervezet hiányossága miatt nem érvényesülhetett. Mindez értelemszerűen a Királyi Tábla ügyterhének drasztikus növekedésével járt, amely a fellebbvitelt nagymértékben elhúzta. Ebből adódóan a Rendtartás a hazai bírósági szervezetben jobbra ismeretlen módon, a fellebbvitel során is kifejezésre jutatta az elsőfokú hatáskör megosztás következményeit, melyből adódóan a fellebbviteli fórum attól vált függővé, hogy mely bíróság előtt indult a per elsőfokon.<sup>26</sup>

A kerületi főtörvényszékek már kizárólag fellebbviteli bíróságként funkcionáltak a megyei törvényszékek, illetve a Pesten megmaradt kereskedelmi és váltótörvényszék elsőfokú pereit illetően. Az ország öt kerületének élére öt kerületi főtörvényszék<sup>27</sup> került

<sup>21</sup> A bírósági szervezetben beálló későbbi változások a váltóperek törvényszéki hatáskörbe való integrálását nem érintették, így a tárgyalat korszak egészét vizsgálva megállapítható, hogy a törvényszéki peranyag nagymértékű mennyiségi növekedése e rendelkezésnek köszönhető. 1849–1861 között indult perek közül nagyjából minden harmadik törvényszéki per váltóval vagy váltóköveteléssel függött össze.

<sup>22</sup> Magyarokoronaországot illető országos törvény- és kormánylap. Buda, 1850. 15–21.

<sup>23</sup> Ez gyakorlatilag az állam elleni, élet- és testi épség elleni illetve vagyon elleni bűncselekményeket jelentette, kiegészítve mindezt az ezen bűncselekményekre vonatkozó segítségnyújtás önálló tényállásként megjelölésével.

<sup>24</sup> Kivételesen egyből a királyi táblán indultak a királyi kincstár pereit; a hűtlenségi perek; az osztályos, örökségi és egyéb vagyonjogi perek, amelyek az ősiséggel kapcsolatosak, hitbizományi jogviták és nagyobb hatalmaskodási perek.

<sup>25</sup> BOROSS MIHÁLY: *Magyarország közigazgatása 1848-ig, s 1848-ban*. Kiadja Osterlam Károly, Pest, 1847. 113. p.; SUHAYDA JÁNOS: *Magyarország közigazgatása: tekintettel annak történeti fejlődésére és az 1848-ki törvényekre*. Kiadja Emich Gusztáv, Pest, 1861. 185–186. pp.

<sup>26</sup> A rendi korban ez a szervező elv alapvetően ismeretlen volt. Legfeljebb a szolgabírói szék illetve a szabad királyi városok esetén érvényesülhetett ehhez hasonló elképzelés. A szabad királyi városok kapcsán ugyanis a fellebbviteli fórum a támszéki szék volt, azonban már Mátyás korától kezdve néhány város pl. Esztergom, Lőcse megkapta azt a kiváltságot, hogy közvetlenül a személyenkörhöz forduljon. Ebből adódóan az előbbi esetben a királyi tábla harmadfokú míg utóbbi esetben másodfokú fórum volt.

<sup>27</sup> v.ö.: STIPTA ISTVÁN: *Az igazságszolgáltatás szervezetének átalakítása 1848/1849-ben*. In: Dobrossy István (szerk): *Tanulmányok és források az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc történetéhez*, Miskolc, 1998. 21. p.

felállításra Pest, Sopron, Pozsony, Eperjes, Debrecen központtal.<sup>28</sup> Utóbbi 1854-től Nagyváradra helyezték át.

S végezetül a birodalmi bírósági szervezet csúcsszerve a Bécsben felállított *legfőbb ítélőszék* volt.<sup>29</sup> Ez nem pusztán a magyar ügyek végső jogorvoslati fóruma volt, hanem az örökös tartományoké és a kapcsolt koronaországoké is, így ténylegesen megvalósította a centralizált birodalmi igazságszolgáltatást.

Az olmützi alkotmány és az annak folyományaként kiadott pátensek a Birodalom vonatkozásában egy négyszintű és háromfokú bírósági rendszert hoztak létre. Az ítélkezés súlypontja márcsak az elsőfokú hatáskörök miatt is a járásbíróságokra és megyei törvényszékekre helyeződött. Az eljárások egyszerűsítésének és gyorsításának az igénye a szervezetrendszerben is kifejeződésre jutott azáltal, hogy a formálisan háromfokú eljárás az esetek többségében egyszeri rendes fellebbevitelt tett lehetővé. Ugyanis ha az elsőfokú és másodfokú bíróság ítélete megegyezett, akkor további jogorvoslatra, azaz a harmadik fok igénybevételére nem volt lehetőség.<sup>30</sup> Ez az elv járásbíróstól törvényszékhez<sup>31</sup> és törvényszéktől kerületi főtörvényszékhez<sup>32</sup> fellebbezett elsőfokú perek vonatkozásában is érvényesült.

#### IV.

Az olmützi alkotmány, és annak rendelkezései azonban nem bizonyultak hosszú életűnek, ugyanis az uralkodó 1851. december 31. napján kelt Sylvesterpatent-tel azt visszavonta.<sup>33</sup> Tekintettel arra, hogy az újonnan kiépülő bírósági szervezet fő elveit a Rendtartás szabályozta, így az alapjaiban 1851 után is változatlan maradt. Ettől függetlenül a Sylvesterpatent mégis hatással volt az igazságszolgáltatásra, hiszen a dokumentum új közjogi alapot teremtett a Birodalomban. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az olmützi alkotmány legtöbb rendelkezése nem került végrehajtásra, így többek között a Birodalmi Gyűlés sem állt fel. 1851 közepére az is világossá vált, hogy Ferenc Józsefnek nem állt érdekében az olmützi dokumentumban foglalt rendelkezések végrehajtása, így a „koraalkotmányosnak” nevezett időszak még azelőtt véget ért, hogy valóságosan elkezdődhetett volna. Szembetűnő különbség, hogy a Sylvesterpatent már nem „alkotmányos intézményekről” hanem csak alapelvekről rendelkezett, melyek tartalma kizárólag az uralkodótól függött. Mindez az igazságszolgáltatás kapcsán az alábbi következ-

<sup>28</sup> Az öt kerületi főtörvényszék értelemszerűen csak a szűkebb értelemben vett Magyarországra vonatkozott. Erdélyben Nagyszeben, Horvátországban Zágráb, míg a Vajdaságban Temesvár központtal önálló kerületi főtörvényszékek működtek. v. ö.: STIPTA ISTVÁN: *Az igazságszolgáltatás szervezete, 1848–1871*. Veres László (szerk.): Miskolc Története IV/1 1848-tól 1918-ig, Miskolc, 2003. 75. p.

<sup>29</sup> A bíróság teljes és pontos megnevezése „K. k. Oberster Gerichts- und Cassationshof”, melynek hivatalos magyar fordítása az 1850. augusztus 7. napján kelt császári nyílt parancsban olvasható „legfőbb- és semmítő törvényszék” megnevezés alatt. V.ö.: Magyar koronaországot illető országos törvény- és kormánylap, Buda, 1851. 67. p.; Azonban az olmützi alkotmány és általában a szakirodalom is a „legfőbb törvényszék” kifejezést használja, így a továbbiakban jelen tanulmány is ehhez igazodik.

<sup>30</sup> E megoldás nem egyedülálló, hiszen már a Novus Ordo Judiciarius is tartalmazott hasonló rendelkezést.

<sup>31</sup> MNL HBML IV/B 156/a 1. d. 980/1851; 937/1851; 594/1851.

<sup>32</sup> MNL HBML IV. B. 156/b 2. d. 35/1853.

<sup>33</sup> DEÁK ÁGNES: *From Habsburg Neo-Absolutism to the Compromise 1849-1867*. Columbia University Press, New York, 2008. 38. p.; HUBER, ALFONS: *Österreichische Reichsgeschichte*. Wien, 1895. 254. p.; PÖSCHL, MAGDELNA: *Gleichheit vor der Gesetz*. Springer Verlag, Wien, 2008. 89. p.



ményekkel járt. *Egyrészt* nem volt egyetlen – sem magyar sem pedig birodalmi szintű – képviseleti jogon alapuló döntéshozó szerv sem. A dokumentum a Birodalmi Gyűlés már meg sem említette, míg a Birodalmi Tanács egy egyszerű konzultatív szervvé csökevényesedett. Ennek következtében a döntéshozás az uralkodó kezében összpontosult, csakúgy mint a végrehajtó hatalom. Mindez az igazságszolgáltatás kapcsán az 1849–1851 közötti periódusban is érvényesült, hiszen annak szervezetrendszerét kizárólag az uralkodó határozta meg. *Másrészt* megszűnt a bírói hatalmi ág függetlenségének deklarálása, melynek értelmében a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztása csak részlegessé vált.<sup>34</sup> *Harmadrészt* megszűnt az esküdtszéki rendszer és a büntetőeljárás során gyakorlatilag nem érvényesült a nyilvánosság elve.<sup>35</sup> *Negyedrészt* összesen két alapjogot nevesített a dokumentum: az állampolgári egyenlőség<sup>36</sup> és a jobbágyság megszüntetése. Ez utóbbi tehát az igazságszolgáltatás terén továbbra is a rendi kötöttségektől és jellemzőktől mentes igazságszolgáltatást jelentett.

Mindezekből következik, hogy alkotmányjogi szempontból a Sylvesterpatent gyökeres változásokat hozott, azonban a bírósági szervezetre mindez csak közvetett hatást gyakorolt, hiszen maga a szervezet lényegében változatlan maradt. Ebből adódóan a korszakkal foglalkozó szakirodalom az 1854. évben határoz meg cezúrát, mely évet követően a bírósági szervezet állandósult. Valójában azonban a fent említett hatások miatt a Sylvesterpatent magára a szervezetrendszerre hatást nem gyakorolt, így az 1854 előtti és utáni időszak szervesen összefügg. A Rendtartás alapján viszonylag gyorsan kiépült bírósági szervezet a tárgyalt korszak egészében változatlan marad, pusztán hatékonysági szempontból figyelhető néhány változtatás. Ezt bizonyítja a korszakból rendelkezésre álló levéltári forrásanyag is. Ugyanis az Észak- és Dél-Bihar Megyei cs. kir. Törvényszék előtt zajló eljárásokban a szervezetre vonatkozó változások sem a bírák személyében, sem pedig az ítélezésben nem követhető nyomon, azaz érdemi törés sem 1852-ben sem pedig 1854-ben nem figyelhető meg.<sup>37</sup>

## V.

A modern bírósági szervezettel szemben támasztott alapvető követelmény a bíróságok függetlensége, amelyet az olmützi alkotmány formálisan deklarált, de a tényleges megvalósítás nélkül a Sylvesterpatent végleg eltörölt. Bár a pátenst csak a legalsó szinten vonta össze a közigazgatást az ítélezéssel, valójában az egész szervezetrendszer nem volt független, hiszen közvetlenül a Bécsben székelő igazságügy miniszternek volt alávetve, azaz igazgatási önállóságról nem beszélhetünk. Az olmützi alkotmány által felvillantott teljes körű bírói függetlenség visszavonása a korabeli közgondolkodásban közel sem váltott ki akkora visszhangot, mint ahogy azt első ránézésre gondolnánk. Ennek oka, hogy a közigazgatás és az igazságszolgáltatás csak a legalsó szinten fonódott össze,

<sup>34</sup> BRAUNDER, WILHELM i. m. 1994, 166.

<sup>35</sup> Az esküdtszékek már 1849-től kezdve nem működtek hazánkban, azonban a Sylvesterpatent rendelkezett kifejezetten az eltörlésükről.

<sup>36</sup> v.ö.: VARGA NORBERT: *A magyar állampolgársági jog a 19. században*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2012. 65. p.

<sup>37</sup> Hasonló véleményt olvasható: STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Média – Debrecen U. P., Debrecen 1997. 114. p.

amely mai értelmezési közegben teljes mértékben elképzelhetetlen, azonban a korszak igényeit minden bizonnyal kielégítette. Hiszen az 1790:12. tc. is csak annyit mondott, hogy a bírósági ítélet „*akár a királynak, avagy valamely politikai kormányzéknek felülvizsgálata alá vonatni nem fognak.*” Továbbá 1848 előtt az alsófokú ítélkezés rendre közigazgatási szervek előtt zajlott, így a tárgyalt korszakban a közigazgatás és igazságszolgáltatás összefonódása a legalsó szinten nemhogy kirívó nem volt, hanem ellenkezőleg, a korábbi hagyományoknak felelt meg. Mindehhez képest a másod- és harmadfokú ítélkezés függetlenítése tehát haladónak volt mondható még akkor is, ha az szervezeti értelemben nem tökéletesen valósult meg.

Az említett szervezeti összefonódás a legalsó szinten a szolgabírói hivatalok felállításával valósult meg.<sup>38</sup> A szolgabírói hivatal az állami hatalom legalsó szerve volt<sup>39</sup>, amely közigazgatási, és igazságszolgáltatási feladatot is ellátott. A szolgabírói hivatal a szolgabírón kívül kezelő és segédszemélyzetből állt, akik a hozzájuk utalt kihágási jellegű büntető ügyekben járhattak el, illetve a felettes bíróságok megkereséseinek tettek eleget. Ebből adódóan gyakran az egyes eljárási cselekményeket a szolgabírói hivatal fogatosította.

Közelebről megvizsgálva az egész szervezetrendszer jogállását, ismét a korszak kettős jellege tárul elénk. A bírói függetlenség ugyanis a pártatlan jogszolgáltatást biztosítja, melyből adódóan a bíróságnak a többi hatalmi ágától függetlennek kell lennie, és magának a bírónak is minden külső körülmény befolyásától mentesen kell ítélkeznie.

Az előbbi egyértelműen nem érvényesült, azonban az utóbbi tekintetében meglepő rendelkezésekkel találkozunk. A bíróságok belszerkezetéről és ügyrendtartásáról szóló 1853. május 3-án kelt császári nyílt parancs a bírakkal szemben ugyanis szigorú szakmai és összeférhetlenségi szabályokat állapított meg.<sup>40</sup> A szakmai előírások jelentős része az egyéb állami hivatali állásokhoz hasonlóan a bécsi udvarhoz való hűséget hivatott biztosítani. Így a bírónak nemcsak büntetlen előéletűnek, de politikailag is fedhetetlennek kellett lennie. A szakmai követelményeknek való megfelelés esetén a bírakat az uralkodó nevezte ki. Nyilvánvaló tehát, hogy az ítélkező bírák politikailag nem voltak függetlenek, azonban szakmai végzettséggel is bírtak.

Mindezek mellett azonban az igazságszolgáltatás pártatlanságát biztosító, és haladónak mondható összeférhetlenségi szabályokat is találunk, amelyek megtiltották, hogy alá-fölrendeltségi viszonyban egymás egyenes ági rokonai kerüljenek. Gyökeres szakítás mutatkozik a bírák javadalmazása kapcsán is, ugyanis ezt követően az államtól kaptak fizetést, és a peres felektől semmilyen ajándékot vagy juttatást nem fogadhattak el.<sup>41</sup> Az összeférhetlenségi szabályok és a hivatali köteleességek megtartását szigorú fegyelmi felelősség biztosította, amelyben szintén érvényesült a centralizációs igény. Ugyanis a fegyelmi eljárást mindig a felettes bíróság folytatta le, azonban minden ügyről értesíteni kellett az igazságügy minisztert, aki közvetlenül beavatkozhatott.

<sup>38</sup> A szolgabírói hivatalok felállításáról és szerkezetéről kelt legfelsőbb elhatározás közzétéve: Magyar Korona Országot Illető országos Törvény- és Kormánylap, Buda, 1853. 91–104. pp.

<sup>39</sup> RÉCSI EMIL: *Közigazgatási Törvénytudomány Kézikönyve*. Pest, 1854. 86. p.

<sup>40</sup> Magyarokoronaországot illető országos törvény- és kormánylap. Buda, 1853. 376–451. pp.

<sup>41</sup> Ha a bíró, vagy annak hozzátartozója az ítélkezési tevékenységre tekintettel a peres féltől ajándékot fogadott el, állásából azonnal elbocsátható volt.

Mindezekből következik, hogy a bírói függetlenség és a politikasemleges ítélkezés a tárgyalt korszakban nem volt és nem is lehetett biztosítva, azonban a későbbi összeférhetetlenség előképei már 1853 után megjelentek.

## VI.

Összefoglalva megállapítható, hogy az 1849–1861 közötti periódus, jelentős változásokat hozott a bírósági szervezetrendszer terén. A neoabszolutizmus sajátos politikai megítélése a bírósági reformokban is kifejeződésre jutott. *Egyrészt* az egész korszakra jellemző birodalmi szintű centralizációs igény a hazai önállóság teljeskörű felszámolását jelentette, amely a bírósági szervezetben is megnyilvánult. Ugyanakkor látni kell, hogy az új struktúra nemcsak a magyar, hanem az osztrák alkotmányosság megsértését is maga után vonta, hiszen a korszak fő politikai törekvése egy egységes Habsburg Birodalom megteremtése volt. *Másrészt* az új bírósági szervezet kialakítása során Ferenc József haladó elveket vett alapul. Bár a bírósági szervezet kialakítása az 1790:12. törvénycikkkel ellentétesen uralkodói pátensek útján történt, tartalmilag azok az igazságszolgáltatás szervezetében soha nem látott változásokat hoztak.

Mindezekből adódóan a korszak eredményei az alábbiakban foglalhatóak össze. *Egyrészt* szakított a rendi alapon tagolt bírósági struktúrával, és megteremtette a modern bírósági hierarchiát Magyarországon. *Másrészt* az elsőfokú hatáskörök kapcsán „csúsztatott” rendszert vezetett be, amely értelmében az ügyfélközelség és költséghatékonyság elve is érvényesülni tudott. A Járásbíróságok felállításával pedig meghonosította hazánkban az egyesbíró intézményét. *Harmadrészt* elvetette a bírói függetlenség gondolatát, amely a korszakban értelemszerűen teljes mértékben nem valósulhatott meg, azonban lehetővé tette, hogy a kiegyezés időpontjára az ítélőbírák függetlenségének a kérdése a jogállami bírósági szervezet kiépítésének egyik legsürgősebben megoldandó feladattá váljon.

## LÁSZLÓ PAPP

### THE CHANGES OF JUDICIAL SYSTEM IN HUNGARY BETWEEN 1849–1861

#### (Summary)

The study presents the changes of Hungarian judicial system in the age of neo-absolutism. After the 1848 War of Independence, because of the „*Verwirkungstheorie*”, Hungary lost their rights for the separate constitution, which resulted the loss of separate State-entitiy. Under the authority of the Constitution Olmütz and Sylvesterpatent, instead of feudal judicial system, it had been reorganised for the whole Empire. Although the separated of administration and judicial system wasn't materialised, the new four-level court organisation represented more advanced approach. First choice, all that detected in the organisation of court of first, and in the recording of competences. Although the provisions by public law for this era were anti-constitutional, because of the abovementioned principles, in the dualism they conceived as a regulation model

